

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
Кафедра соціально-економічних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Основи економічної теорії»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
081 Право (право)

за темою – «Товарне виробництво. Теорії вартості і грошей»

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою
Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023р. № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-економічних дисциплін Протокол від
29.08.2023р. № 2

Розробник:

завідувач кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії ХНУВС,
кандидат економічних наук, доцент Лук'янихіна О.А.

Рецензенти:

1. Професор кафедри міжнародних економічних відносин ННІ БіЕМ СумДУ,
доктор економічних наук, професор Таранюк Л.М.
2. Завідувач кафедри соціальних та економічних дисциплін факультету №2
Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат
економічних наук, доцент Ткаченко С.О.

План лекції

- 1 Форми організації суспільного виробництва: натуральне, товарне, безпосередньо суспільне.
- 2 Товар і його властивості та альтернативні теорії вартості (цінності)
- 3 Закон вартості, механізм його дії та функції
- 4 Теоретичні концепції виникнення, системна сутність, функції та історичні форми грошей.
- 5 Грошова система і сучасні зміни у грошовому обігу.

Рекомендована література:

Основна

- 1 Основи економічної теорії : навч. посіб. / Т. Ф. Ларіна, Н. В. Павленко, В. Ю. Прокопенко та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ФОП В.П. Тарасенко, 2015. 310 с. URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7766>
- 2 Основи економічної теорії та судової бухгалтерії: навч. посіб. /Т.Ф. Ларіна, Н.В. Павленко, С.О. Ткаченко, В.А. Фурса; МВС України, Харків. Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 328 с. URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7766>
- 3 Основи економічної теорії : [Електронний ресурс] / Т. М. Камінська.- 2-е вид., випр. К.: ВСВ «Медицина», 2018. 222с., С.56-66 URL: <https://www.medpublish.com.ua/images/pdf/74988.pdf>
- 4 Чухно А. А. Економічна теорія : [у 2-х т.]. К. : ДННУ АФУ, 2010. ISBN 978-966-2380-05-7. Т. 2. 628. С. 160-175. URL: https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=454&num=2

Додаткова

- 1 Основи економічної теорії: підруч. / за заг. ред. Л.С. Шевченко. Харків: Право, 2016. 448 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KOMPLEKS/ET/KURS/OSNOVA_ET/EkonomTeoria.pdf

Наукові статті

- 1 Бандура О.В. Ефективність монетарної (регуляторної) політики та стале зростання. *Економічна теорія*. 2017. № 1. URL: <https://doi.org/10.15407/etet2017.01.077>
- 2 Безух О. Товар і майнові відносини в умовах економічної конкуренції. *Підприємництво господарство і право*. 2017. № 4. С.54-58. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/4/12.pdf>
- 3 Іванів Н. І. Теорія походження грошей. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. №1. С.118-122. URL: http://www.lj.kherson.ua/2015/pravo02/part_1/30.pdf
- 4 Мардус Н. Ю. Процес товарно-грошових відносин у концепції дослідження внутрішнього ринку товарів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Випуск 17, частина 1. С.149-152 URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/17_1_2018ua/35.pdf
- 5 Пшик Б.І. Сучасні напрями дослідження у сфері управління стійкістю грошового обігу: методологічний аспект. 2018. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2018/8.pdf
- 6 Рябініна Л. М. Проблеми використання теорії сучасних грошей-нетовар на практиці. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2016. № 1. С. 255-266. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2016_1_30
- 7 Степаненко С. С. Пріоритетне значення товарного виробництва для стабільного розвитку та подолання кризових явищ в економіці. *Вісник Національної академії державного управління*. С.252-258. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua>

- 8 Тенденції тіньової економіки в Україні у січні-вересні 2018 року. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>
- 9 Тимчишин-Чемерис Ю. В. Вплив еволюційних процесів на форми грошей. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука» . 2017. № 1. С. 132-138. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2017_1\(2\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2017_1(2)_28).
- 10 Шевченко Л.С. Нематеріальна економіка та управління формуванням і використанням інтелектуального капіталу. Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія: Економічна теорія та право. 2013. № 3. С. 217-351. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2013_3_25
- 11 Яхно Т. П., Шимановська-Діанич Л. М. Теорії добробуту як теоретичне підґрунтя для визначення сутності сучасного споживчого ринку. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2018. Випуск 3 (131). С. 140-146. URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20183\(131\)/sep20183\(131\)_140_YakhnoT,ShymanovskaDianychL.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20183(131)/sep20183(131)_140_YakhnoT,ShymanovskaDianychL.pdf)

Тема №4: Товарне виробництво. Теорії вартості та грошей

План лекції

1. Форми організації суспільного виробництва: натуральне, товарне, безпосередньо суспільне.
2. Товар і його властивості та альтернативні теорії вартості (цінності)
3. Закон вартості, механізм його дії та функції
4. Теоретичні концепції виникнення, системна сутність, функції та історичні форми грошей.
5. Грошова система і сучасні зміни у грошовому обігу.

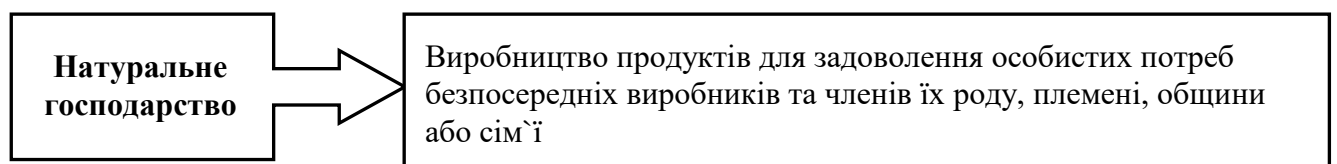
Текст лекції

1. Форми організації суспільного виробництва.

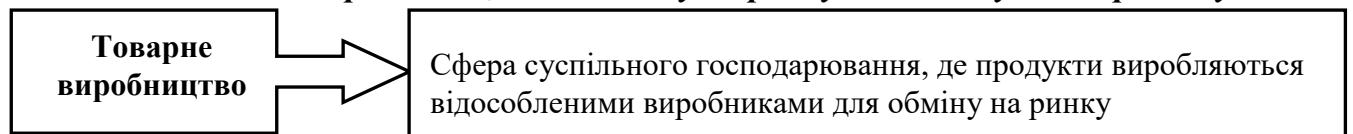
Форма організації суспільного виробництва – це певний спосіб організації господарської діяльності.

Історія людської цивілізації дозволяє виділити три головні форми суспільного виробництва: *натуральну, товарну і безпосередньо суспільну.*

1. Натуральне виробництво. Це найперша форма господарювання, *за якої люди виробляють переважно натуральні продукти праці для задоволення своїх власних потреб, тобто для внутрігосподарського споживання.* Виникло воно в період встановлення первіснообщинного ладу, панувало у всіх докапіталістичних формаціях у вигляді господарств первісних общин, патріархальних селянських сімей, рабовласницьких латифундій (фазенд), феодально-поміщицьких маєтків. В значній мірі воно зберігається і зараз в країнах, що розвиваються, як уклад господарства. Характерними рисами натурального господарства були зародковий стан суспільного поділу праці, малопродуктивна ручна універсальна праця, замкненість, безпосередній обмін між виробництвом і споживанням, консерватизм і застій.

2. Товарне виробництво. З розвитком продуктивних сил поступово натуральне господарство витісняється більш розвинутим і продуктивним товарним господарством. *Це такий тип виробництва, у якому продукти праці створюються не для власного споживання самих виробників, а для обміну на ринку шляхом купівлі-продажу.*

3. Безпосередньо суспільне виробництво зародилося у розвинутих країнах світу на початку XX ст. і посилюється в процесі підриву товарного виробництва. *Це безтоварне планомірне високоорганізоване виробництво продуктів і послуг, яке виникає на вищих ступенях еволюції капіталізму.*

С.В. Мочерний, М.В. Довбенко вважають, що найповнішого розвитку безпосередньо суспільне виробництво набуде в умовах високо розвинутого інформаційного суспільства, в якому відпаде необхідність у грошах.

Безпосередньо суспільне виробництво – задоволення суспільних потреб відбуватиметься без перетворення продукції на товар і без використання грошей внаслідок поглиблення суспільного поділу праці, поліпшення організації виробництва та процесів планування у всіх сферах суспільного виробництва

Товарне виробництво з'явилося ще 5-7 тис. років тому при розпаді первіснообщинного ладу (на стику двох общин) і виникненні рабовласницького способу виробництва.

Матеріальною передумовою виникнення товарного виробництва є суспільний поділ праці, спеціалізація виробництва. За “Економікс” такою передумовою виступає також обмеженість (рідкісність) виробничих ресурсів і матеріальних благ.

Безпосередньою причиною виникнення товарного господарства стала відокремленість виробників як самостійних власників засобів виробництва.

І якщо суспільний поділ праці і обмеженість ресурсів потребують обміну взагалі, то економічна відособленість виробників вимагає еквівалентного товарного обміну.

Рис. 4.1 Умови виникнення та існування товарного виробництва

Основні риси товарного виробництва (Мочерний С.В. Економічна теорія):

- 1) суспільний поділ праці;
- 2) приватна власність на засоби виробництва;
- 3) повна соціально-економічна відокремленість виробників;
- 4) встановлення економічних зв'язків між виробниками через обмін;
- 5) стихійний і анархічний розвиток економіки.

Головні проблеми економічної організації “що?”, “як?” і “для кого?” виробляти вирішує ринок. Тому товарне виробництво є ринковим і розглядається як найвище досягнення світової цивілізації.

Товарне виробництво обслуговує різні економічні системи. Але обсяг і значення його в них неоднакові. В залежності від панівної форми власності розрізняють *просте, капіталістичне (розвинуте) і соціально-ринкове* товарне виробництво.

1. Просте обмежено існувало в рабовласницькому і феодальному суспільствах при пануванні натурального господарства. В ньому в одній особі товаровиробника постає приватний власник своїх засобів виробництва і працівник. Це селяни, ремісники, кустарі, які трудяться самі за допомогою власних простих засобів виробництва, виготовляючи товари на ринок з метою задоволення своїх особистих потреб. Тому просте товарне виробництво є дрібним господарством.

При певних умовах (наявності приватної власності і перетворенні робочої сили у товар) просте товарне господарство стає висхідним пунктом і базою виникнення капіталістичного (розвинутого) **товарного** виробництва.

Просте і розвинуте товарне виробництво мають як спільні риси, так і суттєві відмінності (табл.4.1).

При капіталізмі (на першій його стадії вільного підприємництва) товарне виробництво набуває *класичного всезагального характеру*, оскільки всі створювані корисні блага і навіть робоча сила людини приймають товарну форму. Товарними відносинами охоплюються не тільки виробництво і обмін, а й усе суспільне життя.

Разом з тим в умовах монополістичного капіталізму відбувається *підри*в монополіями класичного товарного виробництва (його еквівалентності) і механізму регулювання із запровадженням елементів плановірності.

Спільні риси: приватна власність на засоби виробництва; ринкова форма зв'язку між виробниками; конкуренція між товаровиробниками.

Таблиця 4.1– Відмінності простого і розвинутого товарного виробництва

ознаки	Просте товарне виробництво	Розвинуте (капіталістичне) товарне виробництво
Виробник продукту та власник засобів виробництва	Є тією ж самою особою (поєднання безпосередніх виробників із засобами виробництва)	Виробник продукту – найманий робітник, власник товару – капіталіст
Експлуатація	як правило, відсутня, виробництво базується на власній праці	Експлуатація існує, виробництво базується на використанні чужої праці
Кому належить продукт праці	товаровиробникові	Власникові засобів виробництва
Кінцева мета способу виробництва	Виробництво товарів спрямоване на задоволення потреб виробника	Виробництво товарів здійснюється задля одержання прибутку
Тип праці, який використовується	Виробництво здійснюється на базі індивідуальної, відособленої праці	Виробництво ведеться на базі спільної, об'єднаної праці найманих робітників.
Характер та масштаб застосування товарного виробництва	Виробництво товарів має підпорядковане значення стосовно натурального господарства.	Товарне виробництво набуває загального характеру

Подальше посилення підриу товарного виробництва почалося з другої половини ХХ ст., коли під впливом НТР і державного втручання в економіку в ній виділився *нетоварний (неринковий) сектор* економіки. Дія тенденції до підриу товарного виробництва зумовлює зародження у розвинутих країнах третьої, більш високої і досконалої, форми суспільного виробництва – безпосередньо суспільної.

Третьою, сучасною формою товарного виробництва, що притаманна високо розвинутим країнам, є **соціально ринкове господарство**. Характерними рисами цієї форми є досить розвинутий суспільний поділ праці, поступове формування сукупної суспільної робочої сили, різноманітність форм власності, державне регулювання економіки, соціальний захист товаровиробників і всього населення, відсутність глибоких економічних криз.

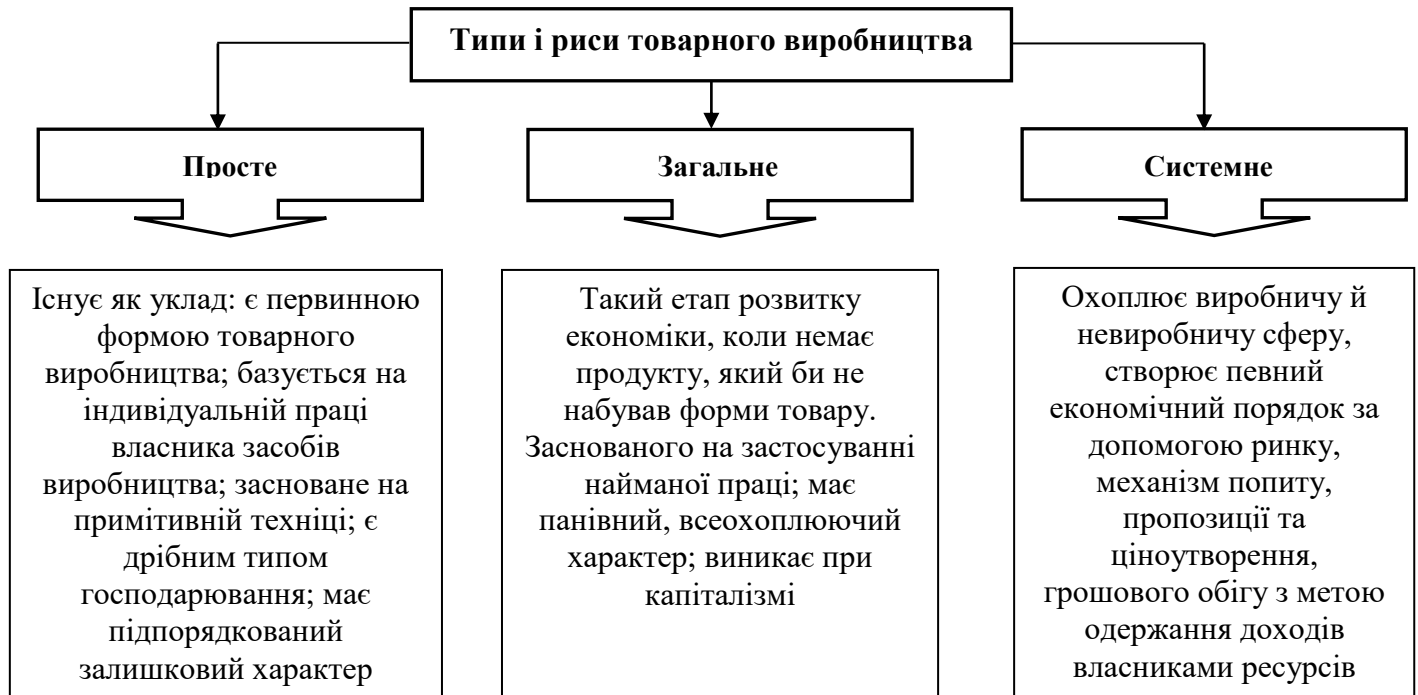

Рис. 4.2 Типи і риси товарного виробництва

2. Товар і його властивості та альтернативні теорії вартості (цінності)

Центральною категорією теорії товарного виробництва є товар, який виступає не вічним, а історичним явищем. Йому передувала категорія “блага”.

Благо – це все те, що задовольняє певну людську потребу. Блага класифікуються на матеріальні, духовні і послуги. Особливе значення має поділ благ на **економічні** (обмежені до потреб – в основному вироблені людьми) і **неекономічні** надані природою (дарові, вільні для доступу задоволення – повітря, вода, сонячне тепло і т.п.).

У товарному господарстві панівною формою стає **товар**, як специфічне **економічне благо, призначене для обміну на ринку**. Причому не обов’язково, як вважають деякі сучасні західні економісти, щоб товар виступав як результат праці. Головне, стверджують вони, щоб товар був призначений задовольняти потреби шляхом обміну.

У змішаній економіці постіндустріального суспільства домінуючою формою продукту стають послуги. **Послуги** – це цілеспрямована діяльність людини, **результат якої має корисний ефект, що задовольняє певні потреби людини**.

Продукт – результат трудової діяльності

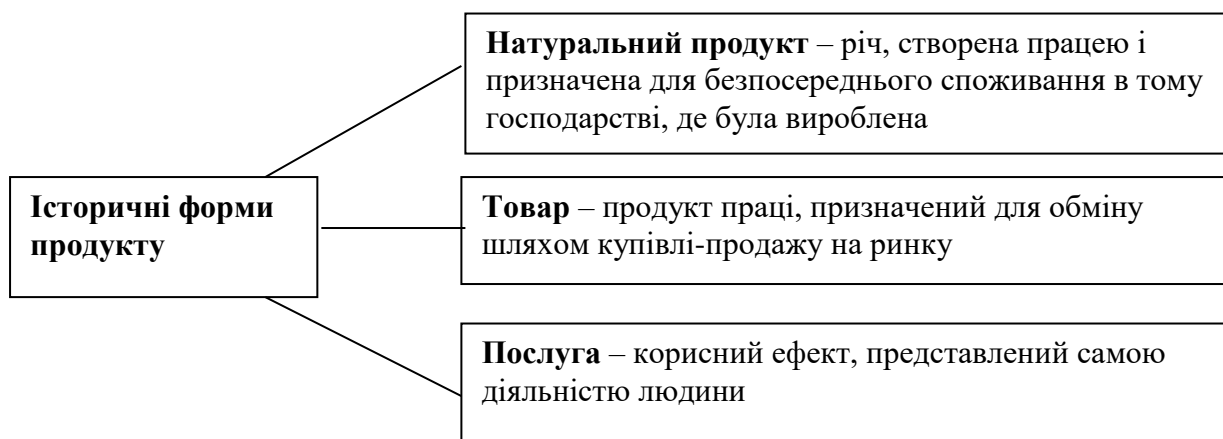
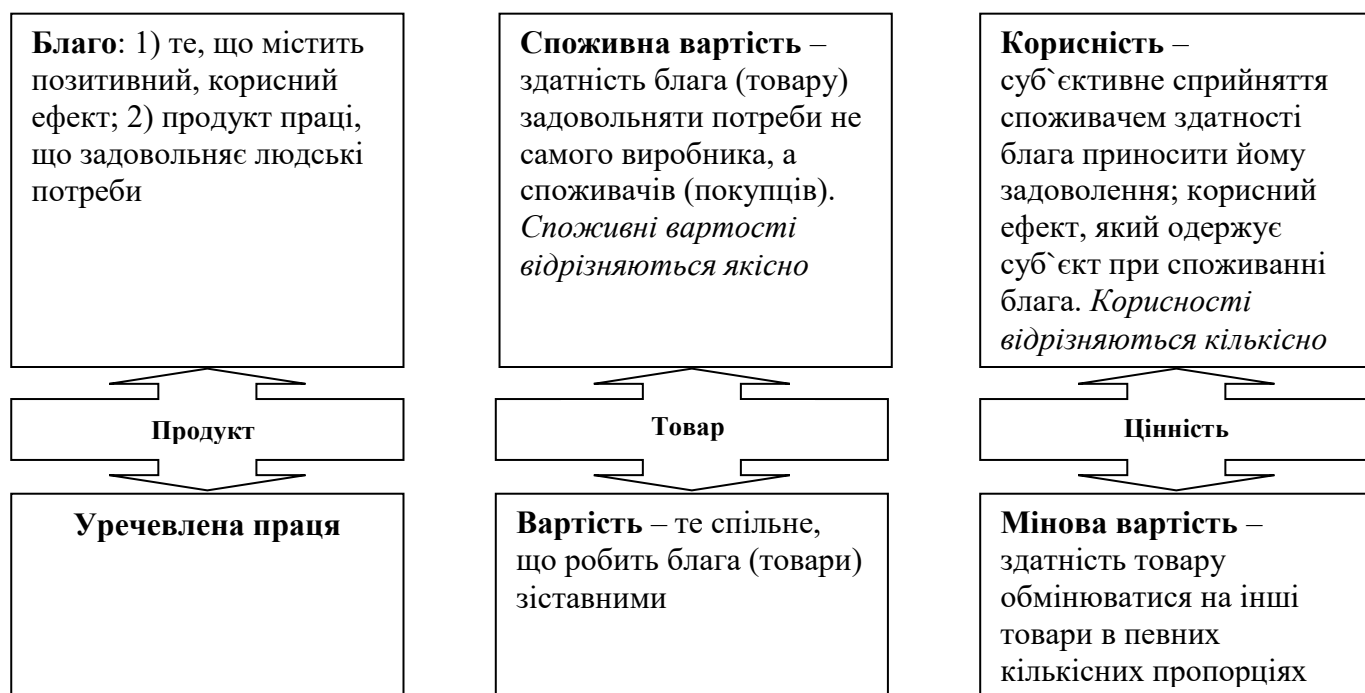

Рис.4.3. Історичні форми продукту

Згідно з трудовою теорією вартості, товар – це продукт праці, що задовольняє певну потребу людини і виготовлений для обміну через купівлю-продаж. Тому товар має дві властивості: споживчу вартість і вартість.

Споживча вартість – це здатність товару задовольняти ту або іншу людську потребу. Ця властивість визначається корисністю речей. Споживчі вартості (корисність) мають і продукти праці в натуральному господарстві, але вони задовольняють потреби самих виробників. А товари мають споживчу вартість для інших, тобто суспільну споживчу вартість. І в цій якості вона вже стає речовим носієм мінової вартості.

*Мінова вартість – здібність товару обмінюватись на інші корисні речі у певних пропорціях (співвідношеннях). Що ж лежить в основі цих пропорцій рівності? Адже як споживчі вартості вони зовсім різні, якісно непорівнянні і кількісно не співномірні. Англійські класики заклали основи **трудової теорії вартості і довели, що уречевлена у товарі суспільно-необхідна праця, яка витрачена на виробництво споживчої вартості і утворює його вартість.** Вона і виявляється у співвідношеннях*

при обміні товарів. Отже, вартість – це внутрішня властивість товару, зовнішньою формою прояву якої є мінова вартість. А сам товар виступає як нерозривна, хоч і протилежна, єдність двох його сторін – споживчої вартості і вартості.

Трудова теорія вартості – наукова концепція, яка визначає субстанцію і величину вартості товарів працею, затраченою на їх виробництво.

Розробку трудової теорії вартості було започатковано основоположниками класичної політекономії У. Петті, А. Смітом, Д. Рікардо. Свій подальший розвиток і наукове обґрунтування вона отримала у працях К. Маркса. У завершеному вигляді вона викладена у 1-3-й главах першого тому “Капіталу”.

Науковою основою трудової теорії вартості є, відкритий К. Марксом, двоїстий характер праці, втіленої в товарі. Праця будь-якого товаровиробника, з одного боку, виступає ***конкретною працею, затраченою в особливій доцільній формі*** з специфічними знаряддями і предметами праці, своєрідними операціями, професійними навичками працівника, метою праці і конкретним її результатом – певною ***споживчою вартістю***. Це праця сталевара, коваля, муляра та ін. Конкретних видів праці та їх продуктів дуже багато (понад 1 мільярд) і їх кількість постійно зростає.

Але всі вони мають одну спільність, однорідність, виявляючись як затрати людської робочої сили взагалі; незалежно від їх конкретної форми. З фізіологічного погляду це витрата енергії м'язів, мозку, нервів тощо. У цій своїй якості праця називається ***абстрактною***. Вона і утворює ***вартість*** товару. Отже, ***абстрактна праця – це специфічно суспільна форма праці, яка властива лише товарному виробництву і відображає виробничі відносини відокремлених товаровиробників***. Звідси і вартість не природна, а суцього суспільна властивість товару, в якій за К.Марксом, немає ні одного атому речовини природи.

Оскільки вартість товару створюється працею, то величина вартості визначається кількістю праці, втіленої в товарі. Але товаровиробників багато і витрачають вони на виробництво однакових товарів різну кількість праці, робочого часу. Отже, товари окремих виробників (фірм) мають різну ***індивідуальну вартість***.

Але на ринку товари однакової споживчої вартості оцінюються однією мірою – суспільно-необхідним робочим часом або суспільно-необхідними витратами праці тобто (***суспільною вартістю***).

Фактори, що впливають на величину вартості (за К. Марксом):

1. Продуктивність праці (кількість продукту, виробленого за одиницю робочого часу). Впливає обернено пропорційно. Чим вища продуктивність праці, тим нижча вартість одиниці товару, а вартість всієї продукції залишається незмінною.

2. Інтенсивність праці (затрати праці за одиницю часу). Впливає прямо пропорційно. Інтенсивніша праця створює за одиницю часу більшу кількість товарів і більшу загальну вартість, але вартість одиниці товару залишається незмінною.

3. Складність праці. Впливає теж прямо пропорційно. Чим складніша (кваліфікаційно) праця, тим створюється більша вартість, порівняно з простою (без будь-якої професійної підготовки) працею, посиленою для кожної здорової людини. На ринку постійно відбувається зведення складної праці до простої, і складна праця виступає як помножена проста праця.

На противагу класичній трудовій теорії вартості на Заході виникли **альтернативні теорії вартості**.

- 1) *теорія витрат виробництва* (Н. Сеніор, Дж. Міль),
- 2) *теорія трьох факторів виробництва* (Ж.Б. Сей, Ф. Бастіа),
- 3) *теорія граничної корисності* австрійської школи (К. Менгер, Е. Бем-Баверк, Ф. Візер). Тому став крилатим вислів Е. Бем-Баверка: «Не тому дороговартісне токайське вино, що дороговартісні токайські виноградники, а навпаки»,
- 4) *теорія “попиту і пропозиції”* (Г. Маклеод),
- 5) *інформаційна теорія* (Д. Белл).

Різні теорії вартості відбивають різні сторони формування вартості (цінності). Тому А. Маршалл і М. Туган-Барановський спробували відійти від пошуку єдиного джерела вартості і поєднати (синтезувати) основні теорії. На думку А. Маршалла, цінність товару в рівній мірі визначається корисністю і витратами виробництва.

3. Закон вартості, механізм його дії та функції

Найважливішим законом товарного господарства є закон вартості, що **виражає об'єктивну необхідність виробництва і обміну товарів на основі їх еквівалентів вартості, величина якої визначається суспільно-необхідними витратами праці**.

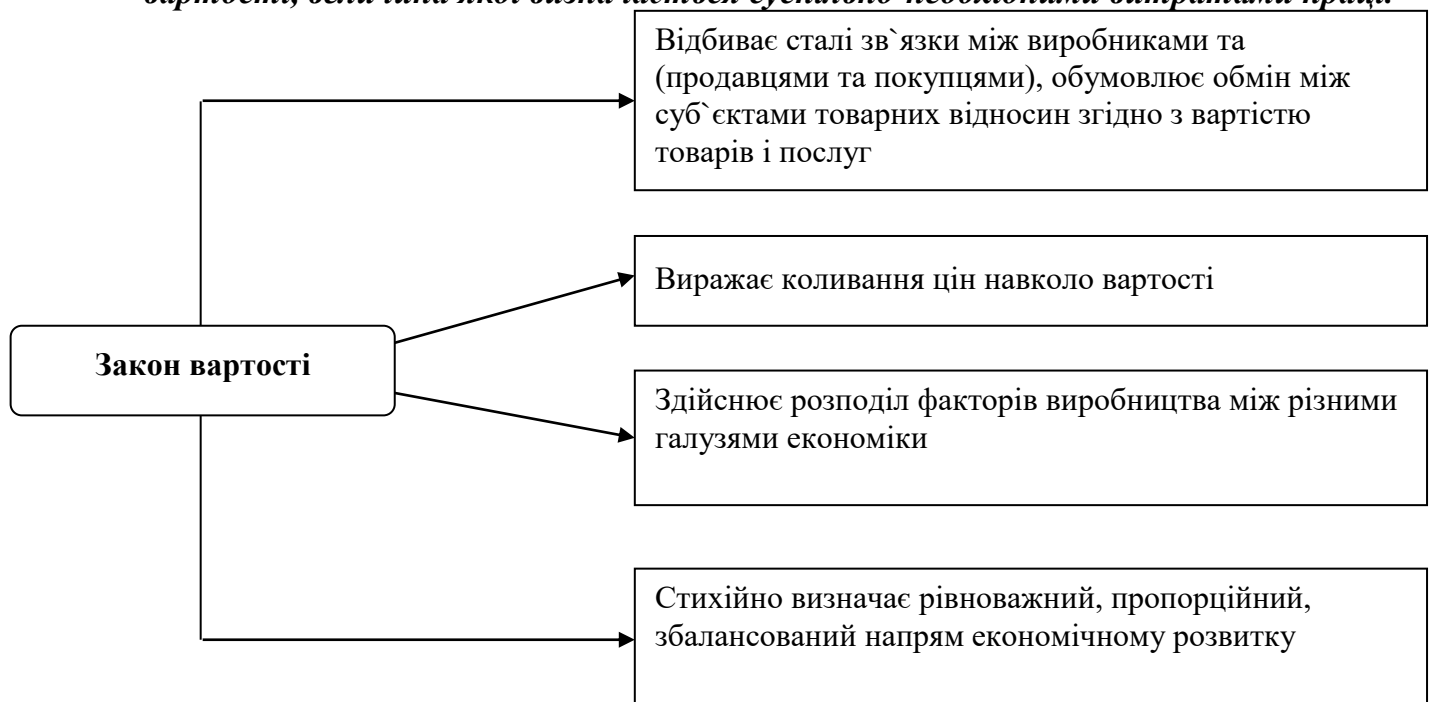

Рис.4.4 Сутність закону вартості

Це економічний закон, який діє у декількох способах виробництва – рабовласницькому, феодальному, капіталістичному і посткапіталістичному.

Механізм дії закону вартості включає:

- 1) зведення індивідуального робочого часу до суспільно необхідного;
- 2) еквівалентний обмін;
- 3) конкуренцію товаровиробників і покупців;
- 4) співвідношення між попитом і пропозицією;
- 5) зв'язок між минулою (уречевленою) і знову затраченою (живою) працею;
- 6) зв'язок між вартістю і цінами товарів.

Закон вартості проявляється як закон цін.

Ціна є грошовим виразом вартості товару.

Функції Закону вартості (рис.4.5):

- 1) стихійно регулює суспільне виробництво;
- 2) стимулює розвиток продуктивних сил суспільства;
- 3) спричиняє економічну і соціальну диференціацію товаровиробників;
- 4) сприяє зародженню капіталістичних виробничих відносин.

Рис.4.5. Функції закону вартості

4. Гроші: системна сутність, функції, концепції виникнення, історичні форми.

Існує декілька теорій виникнення і сутності грошей.

Грошові теорії – це сукупність поглядів різних напрямів світової економічної думки на походження, роль і місце грошей в економіці.

Найбільш розповсюдженими і визнаними вважаються дві основні концепції, що пояснюють причини виникнення грошей: *раціоналістична* й *еволюційна*.

Раціоналістична концепція пояснює виникнення грошей як результат домовленості між людьми між людьми про введення спеціального інструменту(грошей) для здійснення обміну товарів.

Еволюційна концепція стверджує, що гроші виникли стихійно, незалежно від волі людей, у результаті тривалого еволюційного розвитку суспільного поділу праці, товарного виробництва та обміну, „із самого товару.

За еволюційною концепцією у процесі історичного розвитку обміну, еволюції товарного виробництва і виникнення грошей існувало чотири форми вартості: проста (одинична) або випадкова, повна або розгорнута, загальна і грошова.

Простою формою вартості є прямий обмін товару на товар за формулою T_1-T_2 , названий бартерним, коли вартість одного товару виражалася в якому-небудь другому одиничному випадковому товарі.

З першим великим суспільним поділом праці (виділенням скотарства із землеробства) відбувся перехід до повної або розгорнутої форми вартості, коли вартість одного товару виражається у багатьох інших товарах.

З другим великим суспільним поділом праці (відокремлення ремесла від землеробства), коли продукти стали виготовляти спеціально для обміну, тобто вони регулярно ставали товарами здійснюється перехід до загальної форми вартості, при якій вартість всіх товарів виражається в одному особливому товарі, який набуває рис загального еквівалента (тобто загальної обмінюваності, рівноцінності, а отже і ліквідності). Але роль загального еквіваленту тут не була закріплена за певним товаром. Такими товарами у давній Греції була худоба (лат. *pecunia* – гроші від *pecus* – худоба), у скандинавських народів – хутро і шкури, в Індії – перли, в Африці – слонова кістка, у Китаї – сіль, на Русі – хутра куниць (куна). „Кунні гроші” (хутра куниці або білки) об’єднувалися лічильною одиницею – гривною.

Третій великий суспільний поділ праці (відособлення торгівлі) і розширення обміну за межі місцевого ринку зумовили закріплення загального еквіваленту за одним єдиним товаром, який і став грошима. Це означало перехід від загальної до грошової форми вартості.

Поступово гроші набували таких властивостей як однорідність, міцність, висока схоронність, компактність, велика вартість в одиниці ваги, порівняно *постійна вартість*.

Представники функціональних концепцій грошей (неокласичного і кейнсіанського напрямків) серед конкретних причин, які викликають необхідність використання грошей називають такі: 1) забезпечення синхронізації надходжень і платежів для прямого товарообміну; 2) мінімізація трансакційних витрат; 3) накопичення залишків грошей для страхування від ризику та ін.

Сутнісні ознаки грошей як економічної категорії. Гроші повинні:

1) виконувати роль загального еквівалента; 2) мати загальну споживчу вартість і загальне (суспільне) визнання; 3) бути засобом збереження вартості і забезпечувати зв'язок між сучасними і майбутніми обмінними операціями; 4) використовуватися як посередник обміну товарів і послуг; 5) виражати певні економічні відносини між товаровиробниками з приводу обміну продуктами праці через ринок.

Світовій економічній літературі відомо декілька сучасних альтернативних концепцій грошей, витоки яких починаються ще з теорій XVII-XVIII ст. Такими теоріями є: ***металева*** (Н. Орем, Т. Мен, У. Стаффорд, Д. Норе); ***номіналістична*** (Дж. Берклі, Дж. Стюарт); ***кількісна*** (Дж. Локк, Д. Юм, Ш. Монтеск'є) та ***функціональні*** (К. Макконнелл і С. Брю, Дж. Хікс, С. Фішер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензі та Р. Барр).

Історичні форми грошей:

1. Товарні гроші у вигляді загальних еквівалентів чотирьох типів: а) *товарно-лічильних* (худоба, хутро, раби); б) *товарно-вагових* – більш досконалих для виміру (зерно, чай, сіль); в) *метало-вагових*, коли роль грошей закріпилась за металами, які ділилися і зважувалися на певні шматки; г) *метало-зливкових*.

2. Монетні гроші (металокарбовані загальні еквіваленти) у вигляді “монет” – стандартних зливків металу певної форми, ваги, достоїнства, які служать узаконеним засобом платежу. Оскільки їх почали вперше виготовляти у монетному дворі храму богині Юнони в Римі, то звідси й назва „гроші” (від англ. *monet* – монета – Юнона).

Із закріпленням ролі грошей за благородними металами виділяють [11, с. 556]: ***монометалізм*** – “срібний стандарт” (VII – XV ст.) і “золотий стандарт” (XIX – середина XX ст.), за яких загальним еквівалентом було срібло або золото; а також ***біметалізм*** – співіснування у певних пропорціях двох металів (XV – XVIII ст.).

Монета виступає уже не тільки реальним товарним еквівалентом, а й особливим грошовим знаком.

3. Паперові гроші (емісійні загальні еквіваленти) у вигляді “казначейських білетів”, “банкнот” та інших знаків або символів повноцінних грошей, які виготовлені на спеціальному папері з певною атрибутикою і наділені примусовим курсом (XIX-XX ст.).
4. Кредитні гроші – форма грошей, які є знаком (символом) вартості й виникають з розвитком кредитних відносин у вигляді кредитно-платіжних засобів (векселів, банкнот, платіжних доручень, чеків та ін).
5. Електронні (ідеальні) гроші у вигляді безготівкових розрахунків між продавцями і покупцями, банками та їх клієнтами, що здійснюються за допомогою комп’ютерної мережі, систем зв’язку з використанням терміналів, засобів кодування інформації та її автоматизованої обробки.

Як бачимо, еволюція історичних форм грошей (рис. 4.6) відбувається в напрямі руху від повноцінних грошей (товарних, металевих з дорогоцінних металів), що мали власну реальну вартість, до неповноцінних і дематеріалізованих грошей (паперових, білонних монет, банкнот, депозитних, електронних).

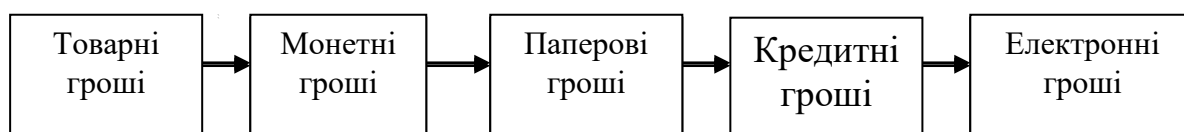
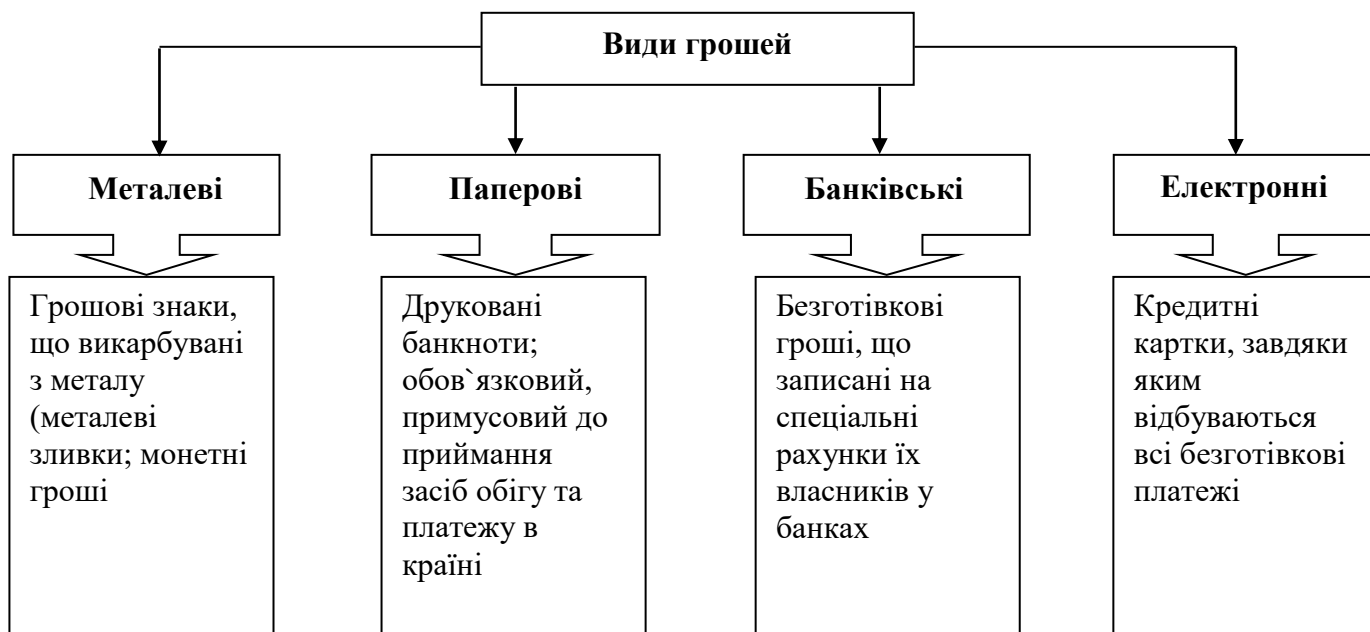

Рис.4.6. Еволюція історичних форм грошей

Скорочений варіант видів грошей:

Системна сутність і функції грошей та їхня еволюція

В економічній літературі існує безліч різних визначень сутності грошей, які можна об'єднати за трьома основними підходами: *логіко-історичним*, *функціональним* та *об'єднаним*.

Грошові теорії – це сукупність поглядів різних напрямів світової економічної думки на походження, роль і місце грошей в економіці.

Найбільш розповсюдженими і визнаними вважаються дві основні концепції, що пояснюють причини виникнення грошей: *раціоналістична* й *еволюційна*.

Раціоналістична концепція пояснює виникнення грошей як результат домовленості між людьми між людьми про введення спеціального інструменту(грошей) для здійснення обміну товарів.

Еволюційна концепція стверджує, що гроші виникли стихійно, незалежно від волі людей, у результаті тривалого еволюційного розвитку суспільного поділу праці, товарного виробництва та обміну, „із самого товару.

За еволюційною концепцією у процесі історичного розвитку обміну, еволюції товарного виробництва і виникнення грошей існувало чотири форми вартості: проста (одинична) або випадкова, повна або розгорнута, загальна і грошова.

Простою формою вартості є прямий обмін товару на товар за формулою $T_1 - T_2$, названий бартерним, коли *вартість одного товару виражалася в якому-небудь другому одиничному випадковому товарі*.

З першим великим суспільним поділом праці (виділенням скотарства із землеробства) відбувся перехід до **повної або розгорнутої форми вартості**, коли *вартість одного товару виражається у багатьох інших товарах*.

З другим великим суспільним поділом праці (відокремленням ремесла від землеробства), коли продукти стали виготовляти спеціально для обміну, тобто вони регулярно ставали товарами здійснюється перехід до **загальної форми вартості**, при якій *вартість всіх товарів виражається в одному особливому товарі, який набуває рис загального еквівалента* (тобто загальної обмінюваності, рівноцінності, а отже і ліквідності). Але роль загального еквіваленту тут не була закріплена за певним товаром. Такими товарами у давній Греції була худоба (*лат. pecunia – гроші від pecus – худоба*), у скандинавських народів – хутро і шкури, в Індії – перли, в Африці – слонова кістка, у Китаї – сіль, на Русі – хутра куниць (куна). „Кунні гроші” (хутра куниці або білки) об’єднувалися лічильною одиницею – *гривною*.

Третій великий суспільний поділ праці (відособлення торгівлі) і розширення обміну за межі місцевого ринку зумовили закріплення загального еквіваленту за одним єдиним товаром, який і став грошима. Це означало перехід від загальної до **грошової форми вартості**.

Поступово гроші набували таких властивостей як *однорідність, міцність, висока схоронність, компактність, велика вартість в одиниці ваги, порівняно постійна вартість*.

Представники функціональних концепцій грошей (неокласичного і кейнсіанського напрямків) серед конкретних причин, які викликають необхідність використання грошей називають такі: 1) забезпечення синхронізації надходжень і платежів для прямого товарообміну; 2) мінімізація трансакційних витрат; 3) накопичення залишків грошей для страхування від ризику та ін.

Сутнісні ознаки ролі феномена грошей як економічної категорії. Гроші повинні: 1) виконувати роль загального еквівалента; 2) мати загальну споживчу вартість і загальне (суспільне) визнання; 3) бути засобом збереження вартості і забезпечувати зв'язок між сучасними і майбутніми обмінними операціями; 4) використовуватися як посередник обміну товарів і послуг; 5) виражати певні економічні відносини між товаровиробниками з приводу обміну продуктами праці через ринок.

Світовій економічній літературі відомо декілька сучасних альтернативних концепцій грошей, витоки яких починаються ще з теорій XVII-XVIII ст. Такими теоріями є: **металева** (Н. Орем, Т. Мен, У. Стаффорд, Д. Норе); **номіналістична** (Дж. Берклі, Дж. Стюарт); **кількісна** (Дж. Локк, Д. Юм, Ш. Монтеск'є) та **функціональні** (К. Макконнелл і С. Брю, Дж. Хікс, С. Фішер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензі та Р. Барр).

За об'єднанням підходом наукове визначення сутності грошей:

гроші – це представник вартості як еквівалента.

За марксистською концепцією гроші виступають не тільки загальним втіленням вартості і засобом обміну товарів, а й виражають суспільно-економічні виробничі відносини.

Економічна роль і сутність грошей повніше розкриваються у виконуваних ними функціях (рис. 4.7).

Функції грошей – це дії, які вони здійснюють у ринковій економіці.

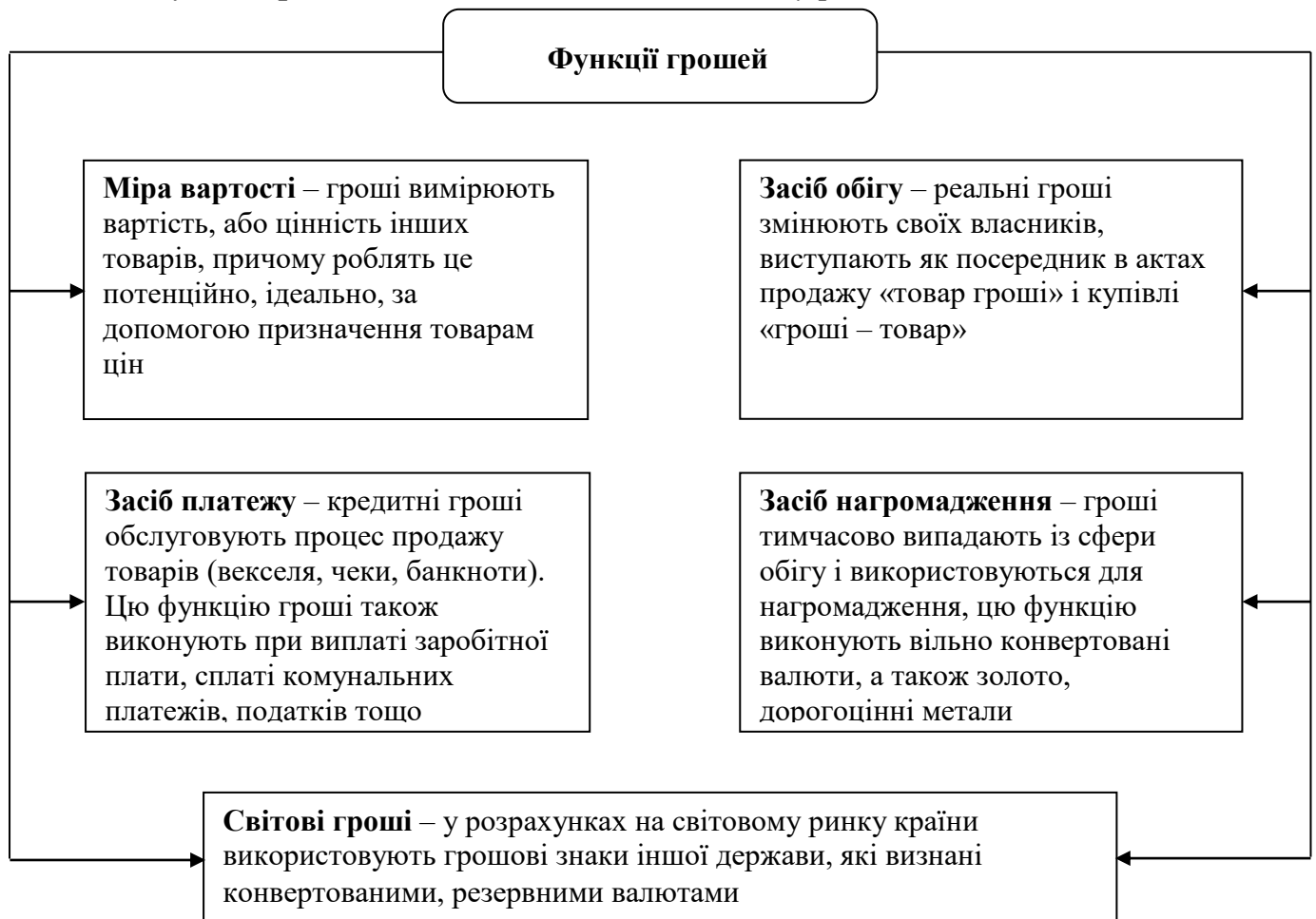

Рис. 4.7 Функції грошей

5. Типи грошових систем. Сучасні зміни та закони грошового обігу

Грошова система. Рух грошей відбувається в рамках грошової системи. **Грошова система** – це форма організації грошового обігу, що склалася історично і закріплена законодавством даної країни.

Рис. 4.8. Типи грошових систем

Історія знає два основних типи грошових систем: 1) *металева системи повноцінних грошей*; 2) *паперово-кредитна система неповноцінних грошей*. Розрізняють також національну та світову валютні системи.

У свою чергу розрізняють чотири види золотого монометалізму: 1) *золотомонетний стандарт*; 2) *золотозливковий стандарт*; 3) *золотодевізний стандарт*; 4) *золотодоларовий стандарт*.

У сучасній *паперово-кредитній системі* функціонують *паперові гроші* (білети державної скарбниці, банкноти, казначейські білети), *білонні монети* та *кредитні гроші*. **Білонні монети** – розмінні монети, що виготовляються з недорогоцінних металів (міді, алюмінію, нікелю, цинку) та різних їх сплавів, номінальна вартість яких перевищує вартість вміщеного в них металу та витрат на їх чеканку.

Сучасні зміни у грошовому обігу.

Рис. 4.9. Сучасні зміни у грошовому обігу

1. Демонетизація – це припинення виконання золотом ролі грошей (після першої світової війни – банкнот, а з 1971-1978 рр. – повне скасування).

2. Декретивність – означає, що гроші “декретуються” урядом, національним банком з примусовим курсом, оснований на довірі людей обмеженості пропозиції грошей.

3. Ліквідність (лат. *liquidus* – рідкий, плинний) – можливість використання певного активу в ролі засобу платежу за товари і послуги та одночасно його здатність зберігати свою вартість.

Залежно від міри ліквідності вся грошова маса поділяється на 5 грошових агрегатів: M_0 = Готівка. Гроші поза банками (у розвинутих країнах на готівку припадає 5-10% грошової маси, а в Україні поза банками обертається 35% готівки); M_1 = M_0 + чекові вклади; M_2 = M_1 + безчекові вклади + дрібні строкові вклади; M_3 = M_2 + великі строкові вклади; L = M_3 + казначейські векселі + короткострокові цінні папери.

4. Конвертованість – здатність національної грошової одиниці вільно обмінюватись (шляхом купівлі-продажу) у певних пропорціях на іноземні валюти, виконувати функції світових грошей.

Грошовий обіг – це безперервний рух грошей у готівковій і безготівковій формах який обслуговує реалізацію товарів і нетоварні платежі в економіці.

Сукупність усіх грошових засобів, які функціонують в економіці являють собою грошову масу (рис. 4.10).

Обіг грошей і виконання ними своїх функцій регулюється об’єктивними економічними законами. Корінням їх виступає кількісна теорія грошей (Ш. Монтеск’є, Д. Локка, Д. Юма), згідно якої вартість золотих і срібних грошей визначається їх кількістю. Звідси, чим більше у країні грошей, тим вищі товарні ціни.

Відповідно до закону грошового обігу Коперніка-Грешема якісні металеві монети з часом витісняються з обігу менш якісними при їх однаковій, установленій державою

номінальній вартості. Внаслідок дії цього закону карбування монет з цінних металів було припинено, а металеві гроші вилучено з обігу.

Рис. 4.10. Структура грошової маси

За марксистською теорією загальним законом грошового обігу для товарно-ринкового господарства є **закон кількості грошей**. Суть його полягає в тому, що **кількість грошей, необхідних для нормального обігу, дорівнює сумі цін всіх товарів, поділеній на швидкість обороту однойменних грошових одиниць**. Отже рівновага товарної й грошової маси завжди залежить від 3-х основних факторів: *кількості проданих товарів, рівня товарних цін і швидкості обертання грошової одиниці*.

Для виконання перших двох функцій грошей (міри вартості і засобу обігу) цей закон кількісно набуває наступної формули:

$$КГ = \frac{T \cdot Ц}{O},$$

де КГ – кількість грошей, необхідних для обігу; Т- кількість товарів, Ц – ціни товарів, О- середнє число оборотів за рік однієї грошової одиниці.

З розвитком функції грошей як засобу платежу формула кількісного вираження закону набуває більш складного вигляду:

$$КГ = \frac{T \cdot Ц - K + П - ВП}{O},$$

де К – сума цін товарів, проданих у кредит, П – сума платежів, за якими настав строк сплати, ВП – сума безготівкових платежів, які взаємно погашаються.

Більшість сучасних західних економістів для визначення кількості грошей, необхідних для обігу, базуються на неокласичній кількісній теорії “рівняння обігу” грошової і товарної мас, запропонованої американським економістом І. Фішером:

$$MV = PQ,$$

де **М** – грошова маса,

V – середня швидкість обігу грошей,

P – середні ціни товарів,

Q – кількість товарів, запропонованих на ринку.

На основі цієї формули І. Фішер робить висновок, що вартість грошей зворотно пропорційна їх кількості. Кількість грошей, необхідних для обігу Q товарів:

$$M = \frac{PQ}{V}.$$